Een Victoriaanse dame ontdekt de Afrikaanse cultuur

Mary Kingsley

Henriëtte van der Stappen

'Wie de Afrikaanse cultuur wil doorgronden, moet vooropgestelde en vastgewortelde denkbeelden loslaten. Doe je dat, dan zul je in de ban raken; de fascinatie blijft in je geest hangen als malaria in je lichaam.'

Deze uitspraak deed Mary Kingsley (1862 -1900) nadat ze enkele reizen naar West-Afrika had gemaakt. Mary was één van de reizigsters die tegen het einde van de negentiende eeuw de Victoriaanse samenleving tijdelijk verlieten. Door haar reizen en maatschappelijke activiteiten overschreed zij de grenzen van de privé-sfeer, het domein van de vrouw. In haar geschriften nam ze stelling tegen de Britse koloniale politiek en de heersende opvattingen over de Afrikanen.[1]

Een vergadering van de Royal Geografical Society.

Reizen had van oudsher te maken met het krijgsgebeuren, met strijd, met gevaarlijke en vermoeiende avonturen en was daarom als 'vanzelfsprekend' alleen voor mannen weggelegd. Deze opvatting leefde ook nog in de Victoriaanse tijd, een periode waarin vele ontdekkingsreizen plaatsvonden.
In de tweede helft van de eeuw stonden de binnenlanden van Afrika volop in de belangstelling. De Royal Geographical Society, het toonaangevend genootschap op het gebied van ontdekkingsreizen, stimuleerde en financierde expedities van bijvoorbeeld Livingstone, Stanley, Baker en Speke naar deze gebieden.
Vrouwen konden echter niet rekenen op de steun van dit genootschap.[2] Bovendien moesten ze de strijd aanbinden met het ideaalbeeld van vrouwelijkheid. De vrouw diende zorg te dagen voor de huishouding, de echtgenoot en de opvoeding van de kinderen. Haar dienstverlenende taken moesten ten goede komen aan de privé-sfeer, terwijl de taken van de man gericht waren op de openbare sfeer. Vooral de middenklasse probeerde dit ideaalbeeld te bereiken.[3]

Jeugd

De moeder van Mary Kingsley was Mary Bailey, die woonde en werkte bij George Kingsley. Deze opvliegende, excentrieke man was als medisch begeleider in dienst bij diverse adellijke families en maakte met hen verre reizen. Op 13 oktober, vier dagen na de huwelijksinzegening, werd Mary Henrietta Kingsley geboren, die dankzij dit huwelijk van haar moeder tot de middenklasse behoorde.

Haar jeugd speelde zich grotendeels binnenshuis af. Al op jonge leeftijd rustten het regelen van de huishouding en het verzorgen van haar ziekelijke, bedlegerige moeder op Mary's schouders. Haar vrije tijd bracht ze het liefst door in haar vaders bibliotheek, waar vele boeken over medicijnen, sport, jagen, vreemde volken, reizen en geografie te vinden waren. Mary 'erfde' de literaire smaak en wetenschappelijke interesses van haar vader.
Eigenwijs en met veel doorzettingsvermogen leerde zij zichzelf lezen en schrijven want haar ouders vonden scholing niet nodig. Hoewel de middenklasse in die tijd scholing zag als middel tot sociale mobiliteit, had haar vader geen boodschap aan geleerde vrouwen.[4] Toch maakte hij dankbaar gebruik van haar zelfstudie. Bij zijn onderzoek naar de religie en rechtspraak van primitieve stammen werd Mary zijn as-

klio
nummer 6/91
pagina's 18 en 19

sistente. Hierdoor kreeg ze inzage in de antropologie van die tijd en kwam ze in aanraking met de wetenschappelijke wereld.

In 1892, nadat haar ouders kort na elkaar gestorven waren, veranderde het leven van de bijna dertigjarige Mary ingrijpend. Dankzij een kleine erfenis kon zij nu haar eigen plannen realiseren.

Op weg naar het 'white man's grave'

Om gezondheidsredenen ging Mary's eerste reis naar de Canarische Eilanden. Ze wilde herstellen van de zware jaren thuis. Op deze reis kwam ze in contact met handelaren, zendelingen en ambtenaren die West-Afrika kenden. De Canarische Eilanden waren aanlegplaats en rustoord voor reizigers naar het ongezonde West-Afrika, dat bekend stond als 'white man's grave'.
Niet alleen deze contacten maar ook haar wetenschappelijke belangstelling en de reismogelijkheden bepaalden haar volgende reisdoel. In de inleiding van haar reisverhaal *Travels in West Africa* schreef ze: '*Voor het eerst in mijn leven had ik in 1893 vijf of zes maanden geen verplichtingen en met het gevoel van een kind met een nieuw speeltje overlegde ik bij mezelf...wat ik zou gaan doen.*'

Voorop stond het bestuderen van de Afrikaanse religie en rechtspraak. Mary verdiepte zich opnieuw in de antropologische literatuur om inzicht te krijgen in de denkbeelden en gewoonten van de stammen die ze wilde bezoeken. Ze besloot fetisjen, voorwerpen die de religieuze voorstellingswereld uitbeelden, te verzamelen. Daarmee kon ze haar vaders onderzoek afronden. Verder zocht Mary naar een mogelijkheid om een 'nuttige', concrete bijdrage aan de wetenschap te leveren.
In overleg met dr. Günther van het British Museum koos ze voor het verzamelen van vissen, insekten en reptielen.

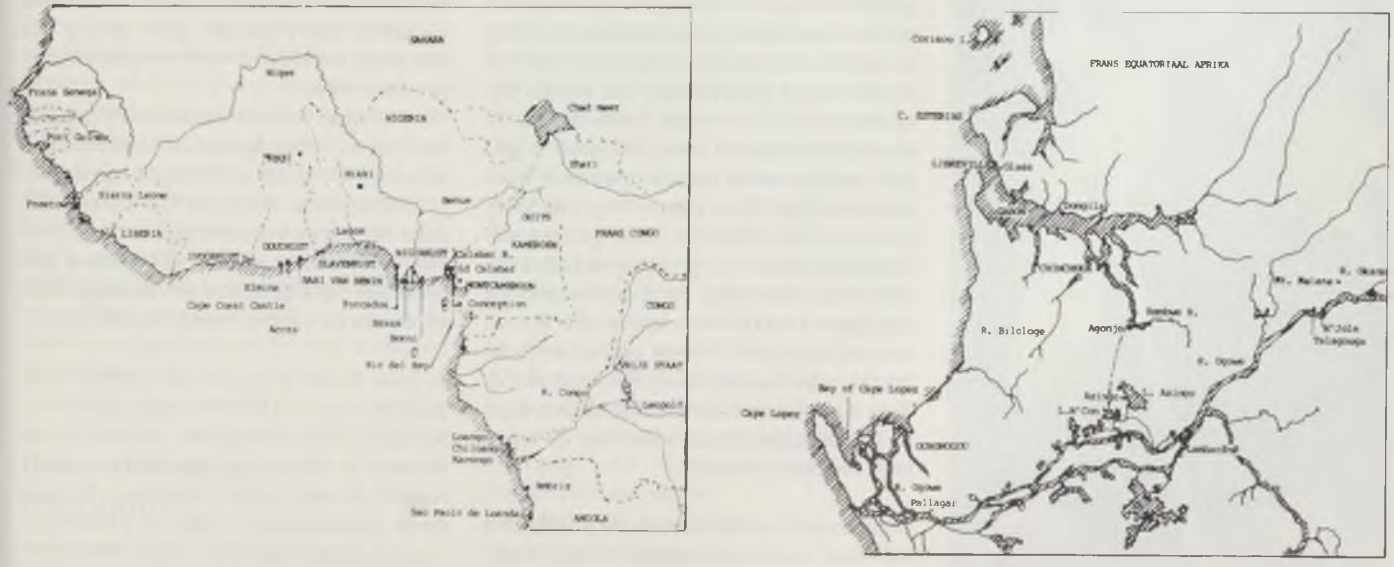
Het verzamelen bleek een goede ingang voor het leggen van contacten en het plannen van reizen. Als speurder naar vissen en fetisjen kwam ze in moeilijk toegankelijke gebieden terecht. Zelfs in gebieden waar nog geen blanke was geweest.

Met een pothoedje door Afrika

Ondanks de Victoriaanse conventies met betrekking tot middenklasse-vrouwen besloot Mary te vertrekken. Hoewel vrienden en kennissen haar de reis afraadden, gezien haar gebrek aan ervaring, kennis, bescherming en lichamelijke kracht, pakte ze haar valiezen in. De bescheiden uitrusting behelsde foto-apparatuur, EHBO-spullen, materiaal voor het aanleggen van een collectie vissen (glazen potten en alcohol), een lang dolkmes, een revolver, dekens en handelsartikelen - vishaken, kleren, tabak.
Ze reisde zonder gewapend escorte, draagstoel, tent en ander comfort.

Aan boord van het vrachtschip dat haar naar Afrika bracht, leerde Mary navigeren, wat haar goed van pas zou komen. Ze verplaatste zich meestal per kano, in feite een uitgeholde boomstam, het meest gangbare vervoermiddel in die gebieden. Deze reisstijl bood haar de kans om de Afrikaanse denk- en leefwijze te doorgronden. Tijdens haar tochten verbleef ze in de Afrikaanse dorpen waar ze wat handelde, eerste hulp bood, in hutten sliep en inlands voedsel nuttigde. Mary zag de ruilhandel als haar 'paspoort', waarmee ze haar reis betaalde, contacten legde en zich soms uit levensgevaarlijke situaties redde.
Natuurlijk kwam Mary onderweg in contact met Europese handelaren, koloniale bestuurders, missionarissen en zendelingen. Ook bij hen vond ze onderdak, informatie en hulp. Het meest waardeerde ze de handelaren die in de binnenlanden factorijen stichtten en de Afrikaanse tradities respecteerden.

Mary reisde in 1893-1894 door Portugees Angola, Congo Vrijstaat, Frans Congo, Duits Kameroen naar Calabar. Op haar volgende reis, 1894-1895 bracht ze vooral veel tijd door in de omgeving van Calabar en het stroomgebied van de Ogooué en de Remboué. In september 1895 beklom ze de Mount Cameroon. (Uit: M. Kingsley, Reizen in West-Afrika, 1893-1895, Baarn 1990)

Gekleed in een zwarte lange rok, hooggesloten blouse, korset, zwarte laarsjes met veters en pothoedje was Mary een curieuze verschijning. Ondanks deze vrouwelijke Victoriaanse kleding werd zij tot haar verbijstering door de Afrikanen nogal eens met 'sir' of 'mister' aangesproken.
Haar kleding trok ook op andere manieren de aandacht. Dat merkte ze tijdens een speurtocht naar geheime genootschappen. Op een dag zag Mary zeven wonderlijk uit-

gedoste mannen in het bos aan voor zo'n genootschap en ze probeerde ongezien weg te komen, want een oningewijde man of vrouw mocht geen getuige zijn van de bijeenkomsten. Haar plan mislukte en ze werd gedwongen de groep zwijgend te volgen. Aangekomen bij een open plek waar iedereen ging zitten slapen, begreep Mary de bedoeling. Het was geen geheim genootschap maar een groep apenjagers die door hun uitdossing en slaaphouding de aandacht trokken van nieuwsgierige en voorzichtige apen. Na de geslaagde jacht maakten de mannen Mary duidelijk dat ze door haar zonderlinge kleding als een door de hemel gezonden aanwinst voor de apenjacht beschouwd werd.

Deze anekdote illustreerde de problemen waarmee een alleenreizende blanke vrouw te maken kon krijgen. Toch traden in haar reisverhalen de moeilijke situaties niet op de voorgrond. De ontmoetingen met gorilla's, krokodillen, luipaarden en andere dieren werden luchtig verteld. Met humor en beeldspraak beschreef ze ontberingen, de confrontatie met vijandige dorpelingen en weerbarstige dragers. Haar onafhankelijk, zelfverzekerd, moedig, 'mannelijk' gedrag op reis verdween in haar verhalen op de achtergrond. Door haar taalgebruik werd de discrepantie tussen haar gedrag en het vrouwelijk ideaalbeeld opgeheven.

De leef- en denkwereld van de Afrikanen

Mary's boeken draaiden niet om haar eigen reiservaringen maar gingen over de bewoners van West-Afrika. In haar lijvige *Travels in West Africa* en *West African Studies* beschreef zij de leef- en denkwereld van de Afrikanen. Spinoza, Darwin en Aristoteles behoorden daarbij tot haar inspiratiebronnen. Daarnaast kwamen geografie, natuurlijke historie en geschiedenis aan de orde. Haar eigen gegevens werden getoetst aan antropologisch onderzoek van deskundigen.
Ze nam niet klakkeloos alles over maar gaf eventueel kritiek. Zo was *The golden bough* van prof. J.G. Frazer weliswaar een overzicht van magische gebruiken en tradities, maar het boek gaf volgens haar geen inzage in de denkbeelden die daarachter zitten.
Mary's methode van onderzoek, het verrichten van veldwerk, was nog niet gangbaar in de antropologie. Deze methode werd voor het eerst toegepast door de antropoloog Franz Boas die veldwerk verrichtte in de jaren tachtig van de negentiende eeuw onder de Noord-Amerikaanse Indianen. Mary maakte geen gewag van zijn werk maar haar onderzoeksmethode sloot hierbij aan.
Hoewel haar veldwerk waardering oogstte, bleef zij als vrouw binnen de universiteit en wetenschappelijke instellingen een ondergeschikte positie innemen. Mary probeerde door het geven van lezingen, het schrijven van publikaties en het deelnemen aan openbare bijeenkomsten een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke discussie.

In haar beschrijving van de fysieke kenmerken van de Afrikanen gebruikte Mary Kingsley antropologische methodes om mensen in objectieve maatstaven vast te leggen. Bouw, lengte, beharing, tanden, ogen, gelaatstekens, huid en huidskleur van een aantal stammen - Bubi, Mpongwe, Igalwa, Igbo en Fang - kwamen aan de orde. Toch ontkwam deze beschrijving van de Afrikanen niet aan de Europese kijk op

Heilige plaats in Osjoen (W. Afrika).

Afrika, die Corbey in zijn recent onderzoek de 'Europese verbeelding' noemde.[5] Mary was met name enthousiast over Afrikanen die naar haar mening het minst door de Westerse beschaving benvloed waren. Ze vergat mijn inziens dat de oorspronkelijke cultuur door de slavenhandel en de gevolgen daarvan reeds ten dele verloren was gegaan.
Het meest uitgebreid en positief was ze over de Fang, de 'noble savage'; een kannibalenstam in het huidige Gabon die '*vuur, temperament, intelligentie, dadendrang*' bezat. Ze vertelde over een overnachting bij deze stam in een hut waar een ondraaglijke lucht hing. De oorzaak bleek een zak met menselijke lichaamsdelen. Na een analyse van de inhoud legde ze de zak terug en zocht ze een andere rustplek. Deze ervaring leidde echter niet tot een veroordeling door haar maar tot een verklaring. Ze merkte op dat de Fang blijkbaar graag iets bewaren, als herinnering, en zag dat als een ontroerende karaktertrek, ofschoon minder prettig voor haar. Ze wilde laten zien dat het eten van mensenvlees een Afrikaanse oplossing voor Afrikaanse problemen was. Het was goed vlees en er waren in het oerwoud geen psychiatrische instellingen, ziekenhuizen of gevangenissen om mensen op te sluiten. Deze oplossing mocht niet gemeten worden naar Europese maatstaven.

Geen biologische inferioriteit

Mary ging uit van een gelijkwaardigheid van culturen en zocht naar een culturele verklaring voor verschijnselen. Ze verzette zich fel tegen de gedachte dat Afrikanen naïef, wreed en onontwikkeld waren, een gedachte die in Europa in de negentiende eeuw de boventoon voerde. Volgens haar was er sprake van een cultureel vooroordeel dat het zwarte ras en daarmee de Afrikaanse cultuur als inferieur afdeed zodat het blanke ras en de Europese cultuur kon overheersen. Mary noemde dit 'pseudo-Darwinisme', omdat de gedachte van het recht van de sterkste werd toegepast op de strijd tussen de rassen. Ze gaf de theorie van Darwin een eigen wending door deze te combineren met de rassenindeling van Herodotus. Hij onderscheidde mannelijke en vrouwelijke mensen waarbij blanken tot het mannelijk soort en zwarten tot het vrouwelijk soort behoren.

Mary accepteerde geen biologische inferioriteit en benadrukte het anders zijn van de Afrikaan. Ze stelde de materialistische instelling van de Europeanen tegenover de spirituele instelling van de Afrikanen, die onder meer blijkt uit hun ideeën over de relatie tussen de natuur en religie. Het Afrikaanse animisme verklaarde het ontstaan en bestaan van het heelal in samenhang met de natuur en de natuurlijke omstandigheden. Meer kennis over God was alleen te bereiken door Hem te begrijpen als deel van de natuur. Daarmee sloot de Afrikaanse religie volgens Mary aan bij Spinoza's pantheïstische filosofie. De religie was ingebed in het dagelijks leven waardoor een Afrikaan niet als een Europeaan kon zeggen:
'*Oh, that is all right from a religious point of view, but one must be practical.*'[6]
Overigens konden Afrikanen wel de geesten afkopen, ontwijken of vermijden om zich te beschermen tegen duivelse krachten, maar volgens Mary Kingsley had dit niets met mystiek te maken, maar met gezond verstand en handelen naar beste weten.

Polygamie

Mary leverde vanuit deze gedachtengang kritiek op missie, zending en de Britse overheid die door hun beschavingsijver de Afrikanen onrechtvaardig benaderden. Ze hanteerden Europese maatstaven om hen gelijk te maken aan de blanken. Dit streven zag zij als een vals ideaal dat voortkwam uit onbegrip voor de Afrikaanse geest en tradities. Dit onbegrip stelde ze aan de kaak bij een aantal actuele kwesties, zoals de rol van missie en zending, het kroonkoloniesysteem en de huttenbelasting.

Zij toonde bijvoorbeeld aan dat de veroordeling van polygamie door missie en zen-

Een Calabarstamhoofd (illustratie uit het boek van Mary Kingsley).

ding verstrekkende gevolgen had, zelfs een desintegratie van de samenleving veroorzaakte. Haar verdediging van de polygamie was gebaseerd op praktische en ethische gronden. Het vele werk dat de Afrikaanse vrouwen dagelijks moesten verrichten kon immers over meerdere vrouwen verdeeld worden. Ook had een Afrikaanse vrouw geen seksuele relatie met een man tijdens de lactatieperiode, die wel twee jaar kan duren, waardoor een man dus meerdere vrouwen nodig had.
Ze benadrukte dat in Afrika de emotionele en seksuele relatie minder sterk aan het huwelijk gekoppeld was. De familiebanden waren belangrijker dan de huwelijksband tussen man en vrouw. Polygamie paste in het verwantschapssysteem en voorkwam, meende Mary, dat alleenstaande dames in een isolement raakten zoals in de Engelse samenleving.

Koloniale politiek

Mary probeerde via wetenschappelijke erkenning steun te krijgen voor haar politieke activiteiten. Na 1895 nam ze deel aan het Londense society-leven, maar gaf daar te kennen dat ze het waden door mangrovemoerassen en het beklimmen van bergen prefereerde. In interviews, lezingen, gesprekken en bij politieke diners verkondigde zij haar visie op de koloniale politiek. Vooraanstaande politici, zelfs de minister van Koloniën J. Chamberlain, probeerde ze te overtuigen.
Chamberlain voerde het kroonkoloniesysteem in om de opmars van de Fransen vanuit Noord-Afrika te blokkeren. Door een vergroting van de bestuurlijke controle, stimulering van de economische bedrijvigheid en verbetering van de infrastructuur moest West-Afrika in snel tempo ontwikkeld worden. Tegelijkertijd kwam dit, volgens de minister, de civilisatie van de onontwikkelde inlanders ten goede. Dit was immers de taak van de beschaafde Europeaan, de 'White Man's Burden', zoals Kipling dit verwoordde.

Mary Kingsley bestreed deze koloniale politiek in het openbaar ondanks het feit dat ze een vrouw was en dus politiek onmondig.
Een van de maatregelen waartegen ze fel protesteerde, was de invoering van een belasting op hutten in Sierra Leone in 1898. De maatregel veroorzaakte daar grote opschudding: demonstraties, opstanden en moordpartijen. Mary vond dat verklaarbaar omdat een belasting heffen op je eigen hut haaks stond op de Afrikaanse wetgeving en eigendomsverhoudingen. Een Afrikaan betaalde geen belasting over zijn eigendom want dat hield in dat het geen eigendom meer was.

Mary voelde niets voor het loslaten van de liberale handelspolitiek omdat dat verstrekkende gevolgen had en het behoud van de Afrikaanse cultuur in de weg stond. Ze ontwikkelde een alternatief dat leek op het koloniaal beleid rond 1870, toen er nog weinig regels, controle en belastingen bestonden. Ze propageerde weliswaar de gelijkwaardigheid van culturen maar dat betekende volgens haar nog niet dat de Afrikanen zelfbestuur moesten krijgen. Een vorm van imperialisme gebaseerd op vrijheid, rechtvaardigheid en respect voor de ongeciviliseerden had haar voorkeur.
Civiliseren in de zin van het onderwijzen van lezen, schrijven en technische vaardigheden was ook in haar ogen nodig.

Een breed publiek

Mary Kingsley probeerde de wetenschappelijke erkenning van haar antropologisch onderzoek te benutten voor een verande-

klio
nummer 6/91
pagina's 22 en 23

ring op politiek niveau. Haar collectie vissen, insekten en reptielen werd door het British Museum gewaardeerd; enkele vissoorten zijn naar haar vernoemd. Tijdgenoten namen haar antropologische kennis en methode van onderzoek serieus. Mary was een van de reizende vrouwen die met het vergaren van biologische en antropologische gegevens een bijdrage leverden aan een beter begrip voor de Andere cultuur.

Mary's boeken en haar lezingen bereikten een breed publiek. *Travels in West Africa* was een bestseller en leverde vele verzoeken voor het houden van lezingen op. In haar stijve Victoriaanse kledij, maar met een levendige verteltrant, wist ze vele mensen te boeien. Door haar reizen verwierf ze een economisch zelfstandig bestaan. Maar voor Mary was dat niet voldoende. Zij streefde een ommekeer in het denken over Afrika na.
Haar politieke ideeën vonden echter weinig weerklank; de kerstening door missie en zending, het kroonkoloniesysteem en de imperialistische politiek bleven gehandhaafd. De meeste steun op politiek niveau kreeg ze van de Engelse handelaren.

Op dit terrein boekte zij dus weinig resultaten. Ze was in feite niet voorbereid op het politieke spel. Toch zocht ze geen aansluiting bij de feministische strijd, gericht op de positieverbetering van vrouwen. Ze weigerde haar steun aan 'Votes for Women' en aan vrouwen die protest aantekenden bij de Royal Geographical Society, die vrouwen niet toestond lid te worden. Die strijd vond ze ondergeschikt aan de belangenbehartiging van de Afrikanen.
De teleurstelling in de politiek en haar verlangen naar reizen in Afrika maakten dat ze in 1900 vertrok naar Zuid-Afrika, waar de Tweede Boerenoorlog uitgebroken was. Ze meldde zich als vrijwilligster in een ziekenhuis te Simonstown waar ze de verzorging van Boeren-krijgsgevangenen op zich nam.
Dit bleek van korte duur. Na twee maanden kreeg ze tyfus en op 3 juni 1900 overleed de 37-jarige Mary.
Het vroegtijdige einde van deze Victoriaanse vrouw neemt niet weg dat ze een bijzondere positie innam door haar reizen en haar strijd voor het behoud van de Afrikaanse cultuur. De waardering voor haar kennis manifesteerde zich in de oprichting van de 'Mary Kingsley West Africa Society', een organisatie die Westafrikaanse instellingen en tradities bestudeert.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van de auteur *'In de voetsporen van ...De reizen en reisverhalen van Mary Kingsley'* Rijksuniversiteit Utrecht 1990.
2. Dorothy Middleton, werkzaam bij de RGS, onderzocht de archieven van dit genootschap.
3. De onderwijskundige J.N. Burstyn laat zien dat de scheiding van sferen de economische belangen van de middenklasse ten goede kwam.
   Burstyn pp. 19-20.
4. Haar vader had niet zo beducht hoeven zijn, want de sociaal antropologe S. Delamont gaf aan dat het onderwijs aan vrouwen werd gebruikt om hen te scholen in die kwaliteiten en beroepen die passen bij het ideaalbeeld. Delamont pp. 134-188.
5. De wijsgerig antropoloog R. Corbey analyseerde koloniale prentbriefkaarten om inzage te krijgen in de Europese kijk op Afrika.
6. M.H. Kingsley, *West African Studies*, p. 108.

LITERATUUR

J.N. Burstyn, *Victorian education and the ideal of womanhood* (London 1980).
I. Cameron, *To the farthest ends of the earth. The history of the Royal Geographical Society, 1830-1980* (London, Sydney 1980).
R. Corbey, *Wildheid en beschaving. De Europese verbeelding van Afrika* (Baarn 1989).
S. Delamont & L. Duffin, *The nineteenth century woman. Her cultural and psychical world* (London 1978).
K. Frank, *A voyager out. The life of Mary Kingsley* (London 1987).
M.H. Kingsley, *West African studies* (London Edinburgh 1964, 1e druk 1899).
M. Kingsley, *Reizen in West-Afrika, 1893-1895* (Baarn 1990).
D. Middleton, *Victorian lady travellers* (Chicago 1982)

Bewoners van Kacongo en Loango (foto's uit het boek van Mary Kingsley).